

ЛІТЕРАТУРА:

1. Кармаза О.О. Міжнародний нотаріальний процес: правова природа / О.О. Кармаза // Молодий вчений. – 2015. – № 2. – С. 763–766.
2. Международное частное право : [учебник] / под ред. Г.К. Дмитриевой. – М. : ПБОЮЛ Гриженко Е.М., 2001. – 656 с.
3. Ніколенко Л.М. Матеріальні та процесуальні норми і правовідносини: їх взаємозв'язок у господарському судочинстві / Л.М. Ніколенко // Наше право. – 2013. – № 10. – С. 148–154.
3. Кисіль В.І. Міжнародне приватне право: питання кодифікації / В.І. Кисіль. – 2-е вид., доп. і перероб. – К. : Україна, 2005. – 480 с.

4. Шутак Д.И. Правовые оговорки в доктрине международного частного права / Д.И. Шутак. – СПб. : Алетейя, 1999. – С. 73.
5. Міжнародне приватне право. Загальна частина : [підручник] / за ред. А.С. Довгерта, В.І. Кисіля. – К. : Алерта, 2012. – 376 с.
6. Міжнародне приватне право. Науково-практичний коментар Закону / за ред. д-ра ю. н., проф. А. Довгерта. – Х. : ТОВ «Одіссей», 2008 – 352 с.
7. Васильченко В.В. Науково-практичний коментар Закону України «Про міжнародне приватне право» / В.В. Васильченко. – К. : Істина, 2007. – 200 с.
8. Федоренко Т.В. Охорона та захист цивільних прав іноземців у нотаріальному процесі : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.03 / Т.В. Федоренко. – К., 2015. – 20 с.

УДК 347.155

ВЧИНЕННЯ ПРАВочИНІВ МАЛОЛІТНІМИ ОСОБАМИ ЗА МЕЖАМИ ЇХ ЦИВІЛЬНОЇ ДІЄЗДАТНОСТІ

Мищенко М.В., старший викладач
кафедри історії та теорії держави і права
Чорноморський державний університет імені Петра Могили,
здобувач кафедри цивільного права № 2
Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого

Стаття присвячена аналізу процедури вчинення правочинів малолітніми, які виходять за межі їх дієздатності. Автором проаналізовано наслідки вчинення правочинів малолітніми за межами їх дієздатності та надано пропозиції щодо удосконалення законодавства у цій сфері.

Ключові слова: малолітні особи, дієздатність, недієздатність, правочини, нікчемність, реституція.

Статья посвящена анализу процедуры совершения сделок малолетними, которые выходят за пределы их дееспособности. Автором проанализированы последствия совершения сделок малолетними за пределами их дееспособности и предоставлены предложения относительно усовершенствования законодательства в этой сфере.

Ключевые слова: малолетние лица, дееспособность, недееспособность, сделки, ничтожность, реституция.

Mishchenko M.V. FEASANCE OF TRANSACTIONS VERY YOUNG PERSONS OUTSIDE THEIR CAPABILITY

The article is devoted the analysis of procedure of feasance of transactions very young, which go out outside their capability. An author is analyse the consequences of feasance of transactions very young outside their capability and given suggestion in relation to the improvement of legislation in this sphere.

Key words: very young persons, capability, incompetence, transactions, insignificance, restitution.

Постановка проблеми. Однією із вимог, дотримання яких впливає на чинність правочину, є необхідний обсяг дієздатності особи, яка його вчиняє. За загальним правилом, правочини вчиняються особами з повною цивільною дієздатністю.

Особи, які не мають повної дієздатності (зокрема, малолітні), можуть вчиняти лише ті правочини, які дозволені чинним законодавством. Так, відповідно до ст. 31 ЦК України малолітні мають право вчиняти виключно дрібні побутові правочини. Усі інші види правочинів на користь малолітніх та від їх імені можуть вчиняти батьки або особи, які їх замінюють.

Недотримання умов чинності правочинів (хоча б однієї з них) тягне за собою певні правові наслідки: їх недійсність. Законодавць в досить детально врегулював наслідки вчинення правочинів малолітніми за межами

їх цивільної дієздатності. Проте проблеми правозастосування залишаються невирішеними і потребують ретельного вивчення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика правової регламентації чинності правочинів частково розглянута у працях видатних українських вчених, як-то: О.В. Дзера, А.С. Довгерт, І.В. Жилінкова, В.І. Крат, Н.С. Кузнецова, О.А. Підпригора, О.А. Пушкін, Г.А. Резнік, М.М. Сибільов, І.В. Спасибо-Фатеева, Я.М. Шевченко, В.Л. Яроцький та інші. Серед іноземних науковців варто виділити В.І. Абрамова, С.В. Букшину, Г.С. Джумагієву, С.В. Осипову, В.В. Скоробогатову, М.О. Хватову, Л.О. Чеговадзе. Проте у працях зазначених фахівців питанню визначення правових наслідків вчинення правочинів малолітніми за межами їх цивільної дієздатності приділено недостатньо уваги, окремі аспекти цієї проблеми залишені без розгляду.

Формулювання цілей статті. Метою статті є аналіз правових наслідків вчинення правочинів малолітніми за межами їх дієздатності.

Виклад основного матеріалу дослідження. Загальноновизнаними соціальними пріоритетами будь-якої сучасної демократичної правової держави є людина, її права та свободи. Окрему частину людства становлять діти, які потребують особливих способів реалізації, захисту та охорони своїх прав та законних інтересів, оскільки в силу вікових та психологічних особливостей не можуть самостійно їх реалізувати, і тим більше захистити. Саме тому законодавцем створено правовий механізм реалізації, охорони та захисту прав та свобод дитини, зокрема, за допомогою інших суб'єктів.

Аналіз чинного законодавства дає підстави стверджувати, що основними суб'єктами, покликаними здійснювати реалізацію, охорону та захист прав дитини є: батьки (або особи, що їх замінюють), нотаріуси, органи опіки та піклування. Причому всі ці суб'єкти реалізують права дитини у тісному взаємозв'язку. Так, окремі види правочинів від імені дитини або на її користь батьки можуть вчиняти тільки за допомогою нотаріуса (при обов'язковому нотаріальному посвідченні правочину) та органа опіки та піклування (у випадку законодавчо закріпленої вимоги щодо надання дозволу цим органом на вчинення окремих правочинів).

Якщо окремі види правочинів діти можуть вчиняти самостійно (наприклад, дрібні побутові правочини), то деякі правочини вчиняються ними лише за згодою батьків або осіб, що їх замінюють (наприклад, договір банківського вкладу), а також існують правочини, які вчиняються неповнолітніми за наявності згоди батьків або осіб, що їх замінюють, та дозволу органу опіки та піклування.

Деякі правочини на користь малолітніх осіб або від імені малолітніх осіб вчиняються батьками або особами, що їх замінюють, лише з дозволу органу опіки та піклування. Це, наприклад, правочини з нерухомим майном.

Обсяг цивільної дієздатності малолітніх є досить невеликим та регламентовано ст. 31 ЦК України. Презюмується, що вихід за межі дієздатності малолітніми не повинно бути здійснено. Проте практика правозастосування доводить, що трапляються випадки вчинення правочинів малолітніми, які не підпадають під ті, що закріплені ст. 31 ЦК України.

Законодавством же, у свою чергу, передбачені правові наслідки вчинення таких правочинів. Так, стаття 221 ЦК України встановлює міру можливої поведінки батьків або осіб, що їх замінюють, а також інших зацікавлених осіб, та сторін правочину у разі вчинення малолітньою особою правочину за межами її цивільної дієздатності [1]. Розглянемо їх детальніше.

По-перше, правочин, який вчинено малолітньою особою за межами її цивільної дієздатності, *може бути згодом схвалений* її батьками (або одним із батьків, з яким проживає дитина) або особами, що їх замінюють. При цьому закріплено механізм такого схва-

лення: правочин вважається схваленим, якщо ці особи, дізнавшись про його вчинення, протягом одного місяця не заявили претензії другій стороні. Фактично правочин є схваленим, якщо батьки або особи, що їх замінюють, не заявили іншій стороні про те, що вони не дають згоду на вчинення цього правочину (т.зв. «мовчазна згода»). Однак важливою умовою наступного схвалення вже вчиненого правочину є те, що батьки або особи, які їх замінюють, *повинні бути обізнаними* щодо вчинення цього правочину малолітнім. У повсякденному житті виконання цієї умови викликає деякі сумніви, оскільки батьки або особи, що їх замінюють можуть бути і не в курсі справ своєї малолітньої дитини або ж дізнатися по закінченні місячного строку. Тому фактично сам по собі сплив місячного строку не є запорукою погодження правочину. І це ставить у «підвішене» становище як малолітнього, так і іншу сторону правочину, оскільки у будь-який момент правочин може бути визнано нікчемним та застосовано відповідні наслідки. Проте, з іншого боку, якщо законні представники малолітньої особи протягом місяця не дізналися про вчинення малолітнім певного правочину за межами його дієздатності, то постає питання щодо можливих недоліків у вихованні цього малолітнього. Саме тому встановлений у законодавстві строк для схвалення правочину, на нашу думку, є достатній для ухвалення рішення законними представниками щодо подальшої його «долі».

По-друге, правочин, який вчинено малолітньою особою за межами її цивільної дієздатності, *може бути не схвалений* її батьками (або одним із батьків, з яким проживає дитина) або особами, що їх замінюють. П. 15 Постанови Пленуму ВСУ від 06.11.2009 р. № 9 «Про судову практику розгляду цивільних справ про визнання правочинів недійсними» встановлено перелік осіб, які мають право пред'являти вимоги про визнання правочину недійсним на підставі статей 221-223 ЦК [2]. Такі вимоги можуть заявлятися як батьками (усиновлювачами), опікуном чи піклувальником, а також бабою і дідом (частина друга статті 258 Сімейного кодексу України), так і будь-якою зацікавленою особою, а також самою неповнолітньою особою або особою, цивільна дієздатність якої обмежена, відповідно до частини другої статті 29 ЦПК. Така позиція ВСУ заслуговує на схвалення, оскільки норми ЦК суперечать нормам СК, зокрема, ч. 2 ст. 258 СК, у якій зазначено, що баба і дід мають право звернутися за захистом прав та інтересів малолітніх, неповнолітніх та повнолітніх непрацездатних онуків до органу опіки та піклування або до суду без спеціальних на те повноважень.

У цьому разі, згідно з вимогами закону (ч. 2 ст. 221 ЦК України), він є нікчемним: тобто до нього застосовуються загальні правила ст. 216 ЦК України, зокрема, можуть бути застосовані наслідки недійсності правочинів, насамперед, повернення сторін правочину до первісного стану [1]. Втім, статтею 221 передбачено дещо інший механізм застосування наслідків недійсності правочину. Так, оскільки малолітня особа як сторона такого

правочину, яка не мала права його вчиняти, то вона не має і права повертати все отримане за таким правочином. Саме тому всі дії через недійсність правочину (повернення майна, відшкодування шкоди тощо) будуть провадитися законними представниками малолітнього. При цьому подальші дії законних представників малолітнього будуть залежати від того, хто є другою стороною правочину. Іншою стороною правочину з малолітнім, що вчинений за межами її цивільної дієздатності, може бути:

Фізична особа з повною цивільною дієздатністю. У такому разі особа з повною цивільною дієздатністю зобов'язана повернути батькам (усиновлювачам) або опікунам все те, що вона одержала за таким правочином від малолітньої особи (ч. 3 ст. 221 ЦК України). Мова фактично йде про односторонню реституцію. При цьому на дієздатну сторону правочину, укладеного малолітнім за межами дієздатності відповідно до ч. 4 ст. 221 ЦК [1] України покладено обов'язок (окрім повернення всього отриманого за правочином) також і відшкодувати збитки, завдані укладенням недійсного правочину, якщо у момент вчинення правочину вона знала або могла знати про вік другої сторони. Обов'язок доведення обізнаності щодо віку малолітньої особи покладається на позивачів (законних представників малолітнього або інших зацікавлених осіб).

Варто зауважити, що дієздатна сторона правочину, у свою чергу, має право на повернення всього одержаного від неї малолітньою особою за цим правочином у натурі, а за неможливості повернути отримане в натурі – на відшкодування його вартості за цінами, які існують на момент відшкодування. Як повернення майна в натурі, так і відшкодування його вартості провадиться батьками (усиновлювачами) або опікунами малолітнього.

2. Малолітня особа. Якщо другою стороною правочину є також малолітня особа, то кожна з них зобов'язана повернути все, що отримала за цим правочином в натурі. Отже, якщо другою стороною правочину є також малолітня особа, то повернення майна проводиться самими малолітніми особами, що суперечить наведеному вище порядку повернення набутого за такими правочинами.

До того ж ч. 5 ст. 221 ЦК України встановлено правило, що у разі неможливості повернення майна його вартість відшкодується батьками (усиновлювачами) або опікуном тільки у разі, якщо буде встановлено, що вчиненню правочину або втраті майна, яке було предметом правочину, сприяла їхня винна поведінка [1]. По суті, необхідні докази того, що мала місце винна поведінка законних представників малолітнього – і тільки тоді можливе відшкодування вартості майна у разі неможливості повернення його у натурі. В іншому разі таке відшкодування не проводиться. Вважаємо, що доцільним було б закріпити рівні умови повернення чи відшкодування вартості майна, набутого при вчиненні правочину малолітніми за межами їх цивільної дієздатності. Пропонуємо для законних представників малолітніх встановити

таку процедуру і закріпити її нормативно, зокрема *внести такі зміни до ч. 5 ст. 221 ЦК України*: «Якщо другою стороною правочину є також малолітня особа, то законні представники кожної з них зобов'язані повернути все, що отримала малолітня особа за цим правочином в натурі. У разі неможливості повернення майна – його вартість відшкодується батьками (усиновлювачами) або опікуном законним представникам іншої сторони». Це дозволить додатково захистити майно малолітніх, а також усунути неоднакове застосування норм права судами у разі виникнення спорів щодо доведення наявності вини законних представників малолітнього у втраті майна. До того ж, оскільки малолітні не наділені деліктоздатністю, то відповідальність за їх вчинки покладається на батьків або осіб, що їх замінюють. І винятків з цієї тези, як уявляється, бути не може.

3. Неповнолітня особа. Коли іншою стороною правочину з малолітнім є неповнолітня особа, то настають наслідки, встановлені ч. 3 ст. 222 ЦК України, зокрема: неповнолітній зобов'язаний повернути малолітній особі все, отримане за таким правочином в натурі. У свою чергу, малолітній повертає все отримане неповнолітньому. У разі, коли повернення в натурі неможливе, неповнолітнім відшкодується його вартість. Оскільки відповідно до положень ст. 33 ЦК України [1] неповнолітня особа є деліктоздатною, то вартість майна, отриманого нею від малолітньої особи, відшкодується нею самостійно. У разі недостатності коштів неповнолітнього разом з ним субсидіарну відповідальність несуть його законні представники. При цьому батьки відшкодовують завдані збитки лише у разі, якщо вони своєю винною поведінкою сприяли вчиненню правочину або втраті майна, яке було предметом правочину. Враховуючи той факт, що обсяг дієздатності малолітніх та неповнолітніх є різним, а також те, що неповнолітні наділені деліктоздатністю, ця норма є слушною. Неповнолітні є відносно самостійними суб'єктами права, мають досить широке коло можливостей щодо здійснення юридично значимих дій (укладення шлюбу, робота за трудовим договором, зайняття підприємницькою діяльністю тощо), а тому відповідальність за свої дії (та їх наслідки) повинні нести самостійно.

По-третє, варто зауважити, що зі змісту ч. 2 ст. 221 ЦК України випливає, що навіть у разі відсутності схвалення правочину батьками (усиновителями) чи опікунами, на вимогу заінтересованої особи суд може визнати такий правочин дійсним, якщо буде встановлено, що він вчинений на користь малолітньої особи. Очевидно, що вживаючи термін «заінтересовані особи» законодавець мав на увазі не батьків малолітнього або осіб, які їх замінюють, оскільки для визнання правочину дійсним їм не потрібен судовий порядок. Відповідно до ч. 1 ст. 221 ЦК України за їх мовчазної згоди правочин і так стає дійсним. Можна припустити, що мова йде про іншу сторону правочину або ж про інші зацікавлені особи (наприклад, орган опіки та піклування).

Слід наголосити, що досить розпливчастим є використання категорії «користь малолітньої особи» у цій нормі, його слід розглянути детальніше. Так, словники української мови тлумачать слово «користь» як добрі наслідки для кого-, чого-небудь; матеріальна вигода для кого-небудь; прибуток [5; 6, с. 290]. Б. Грінченко визначає користь як «польза, выгода, прибыль, добыча» [7, с. 283].

На підставі наведеного вважаємо, що законодавцем маються на увазі, перш за все, правочини, в яких малолітній є вигодонабувачем (дарування, наприклад, коли малолітній є обдаровуваним). Заслугує позитивної оцінки позиція С. В. Осипової, яка вказує, що щодо неповнолітніх поняття користь повинна трактуватись ширше і включати в себе (порядок із доходом, прибутком) також поліпшення становища малолітнього, отримання певних переваг, настання сприятливих наслідків [8, с. 172]. На підставі власних міркувань та враховуючи такий підхід інших авторів, зокрема, й С. В. Осипової, вважаємо доцільним включити ознаки терміна «користь» до норм цивільного законодавства. Видається логічним доповнити ч. 2 ст. 221 такою фразою: «Правочин може вважатися вчиненим на користь малолітньої особи, якщо він передбачає отримання малолітньою особою доходу, поліпшення її становища, отримання певних переваг, настання сприятливих наслідків та інші наслідки, що не спричиняють шкоду малолітньому, його правам та законним інтересам».

Висновки. Аналіз цивільного законодавства дає підстави стверджувати, що «конструкція дійсності правочину», вчиненого малолітнім за межами його цивільної дієз-

датності, закріплена у ст. 221 ЦК України, виходить за межі традиційного підходу до розуміння про дійсність, недійсність та оспорюваність правочину. Так, один і той же правочин є дійсним (до моменту появи інформації щодо його вчинення у законних представників малолітнього); цей же правочин є дійсним – у разі схвалення його законними представниками; одночасно відповідно до законодавства він є нікчемний (якщо відсутня подальша згода батьків); а також він же може бути визнаний дійсним у судовому порядку.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Цивільний кодекс України [Текст] : Закон України від 16.01.2003 № 435 // Відом. Верх. Ради України. – 2003. – №№ 40-44. – Ст. 356.
2. Про судову практику розгляду цивільних справ про визнання правочинів недійсними [Текст] : Постанова Пленуму Верховного Суду України від 06.11.2009 р. № 9. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/v0009700-09>.
3. Цивільний процесуальний кодекс України [Текст] : Закон від 18.03.2004 № 1618 // Відом. Верх. Ради України. – 2004. – №№ 40-41. – Ст. 492.
4. Сімейний кодекс України [Текст] : Закон України від 10.01.2002 № 2947 // Відом. Верх. Ради України. – 2002. – №№ 21-22. – Ст. 135.
5. Словник української мови. Академічний тлумачний словник (1970–1980) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://sum.in.ua/s/korystj>.
6. Словник української мови : в 11 тт. / АН УРСР. Інститут мовознавства; за ред. І.К. Білодіда. – К. : Наукова думка, 1970–1980. – Т. 4. – С. 290.
7. Словарь української мови : в 4-х тт. / За ред. Б. Грінченка. – К., 1907–1909. – Т. 2. – С. 283.
8. Осипова С.В. Сделкоспособность несовершеннолетних в гражданском праве России : диссертация ... канд. юрид. наук : 12.00.03 / Осипова Светлана Валерьевна ; [Место защиты: Волгогр. акад. МВД России]. – Самара, 2007. – 218 с.